

Микола БЕНДЮК

Підсумки етнографічної експедиції по Острозькому району в 2007 році

З 23 липня 2007 р. в Острозькому районі працювала фольклорно-етнографічна експедиція.

Ідея проведення експедиції в Острозькому районі виникла ще рік назад. Займаючись вишиваними сорочками, я не зміг визначити, який орнамент все ж таки характерний для Південної Волині, де знаходиться й Остріг. Переглянувши всі доступні матеріали, я звернув увагу, що волинське Полісся досліджене дуже добре, його вважали не зіпсованим цивілізацією, і тому туди постійно виїжджали експедиції з Києва, Львова, Луцька, Рівного; саму ж власне Волинь було досліджено надзвичайно мало. Не знайшовши нічого, що могло б мені допомогти визначитись із заданою ціллю, я зв'язався із визнаним фахівцем з етнографії, працівником Рівненського обласного музею – Аллюю Українець. Під час зустрічі погодили термін експедиції (літо 2007 р.).

В експедиції брали участь працівники Острозького історико-культурного заповідника, Рівненського краєзнавчого музею, Національного університету «Острозька академія» та спеціаліст з туризму Острозької районної державної адміністрації.

23 липня члени експедиції відвідали село Межиріч. Перше, на що ми звернули увагу, був великий чотириповерховий млин, в якому ще подекуди зберігається устаткування дев'ятнадцятого століття. На жаль, зараз млин в незадовільному стані і потроху руйнується та розкрадається. Якби це приміщення відреставрувати і використати під готель з рестораном, зберігши інтер'єр млина, то можна було б зацікавити багатьох потенційних туристів для поселення в ньому, тим більше, що поряд знаходиться Межиріцький монастир, та й до музеїв Острога недалеко. Крім, звичайно, монастиря з чудотворною іконою «Межиріцькою Богородицею», про яких вже багато написано, ми звернули увагу на піч, що знаходиться за монастирем, і куди туристи не завжди доходять. Піч унікальна, не знаю, чи є в Україні ще бодай одна така споруда, датована сімнадцятим століттям. Про призначення печі існує декілька версій. За однією з них, піч називається «обігрівальницею», тобто там грілися прочани та сторожа в холодну пору року. За другою версією, поряд з піччю знаходився палац князів Острозьких, і на свята княжі кухарі на великих вертелах пекли цілими биків та свиней і такими нерубаними та нафаршированими їх подавали на банкетний стіл. Непогано було б відродити і зараз таку кулінарну традицію і проводити

фестиваль, скажімо, «Запеченого бика». Третя версія стверджує, що піч використовували ковалі для нагрівання заліза. З розповідей місцевих жителів ми дізналися, що раніше навколо монастиря біля річки проживало багато ковалів, в XIX-XX ст. більшість із них були єврейської національності. Всі три версії достовірні для різних періодів існування печі. Так, скажімо, не уявляю, як кузня зі своїм гуркотом могла знаходитись біля княжого палацу. Та вже в XIX-XX ст., коли палацу вже не існувало, ковалі, звичайно, могли використовувати піч у своїх цілях.

Знайдення чудотворної ікони "Знамення"
в селі Вілія

місцевості в кінці XIX – на початку XX століть. Сама чудотворна ікона зберігається в церкві. На жаль, сфотографувати її не дозволили. Навколо церкви по периметру закопані кам'яні хрести, один з яких має дату 1780 р., хоча сама церква побудована в 1905 р. Також біля церкви стоїть металевий хрест на могилі повстанця «Нечая», який був родом з Хмельниччини.

25 липня відвідали село Новомалин. Залишивши автобус, піднялися до замку. Видовище руїн вражаюче, однак жаль, що замок продовжує руйнується.

Із розповідей місцевих жителів ми дізналися, що в селі за Польщі існував духовий оркестр з 12 чоловік. Працювали лісопильна майстерня

Членами експедиції в Межирічі було записано багато обрядових пісень та цікавий процес проведення весілля.

24 липня відвідали село Вілію – колись широко знаний центр гончарства. На жаль, на сьогодні в селі залишилося тільки двоє гончарів, які відмовляються надалі працювати в гончарному промислі і виховувати наступне покоління майстрів.

Також в селі існує капличка, яка була побудована на місці, де було знайдено чудотворну ікону «Богородиця Знамення». В капличці знаходиться картина, на якій зображено жительку села Вілія Домну в українському національному строї, що був характерний для даної

Підсумки етнографічної експедиції по Острозькому району в 2007 році

(тартак), фабрика смоли, три водяні млини, в одному з яких били сукно, з якого пізніше шили накидки.

З весни 1943 р. ліси під Новомалином були місцем активних дій Української Повстанської Армії, в якій перебувало багато новомалинців. Під час нападу підрозділу УПА на німецьку адміністрацію, розміщену в Новомалинському замку, влітку 1943 р. замок був спалений. Напередодні Покрови 1943 р. село було спалене гітлерівцями і польською поліцією; більшість жителів врятувалися у Новомалинських лісах.

26 липня заїхали в село Верхів. Надзвичайно мальовнича місцевість. Школа знаходиться в будинку, який належав управителю маєтку графа Іллінського Григорію Добринському. На жаль, пізніші добудови та перепланування не дають змоги побачити приміщення в первісному вигляді.

Із розповідей місцевих жителів ми дізналися цікаву інформацію про переховування в приміщенні школи під час другої світової війни українських повстанців. Коли на село налітали війська НКВС, вояки УПА відступали через потаємний хід, в який можна було увійти через шафу в коридорі на першому поверсі. Вчителі в 1944 р. посадили на клумбі біля школи квіти у формі тризуба, але побачити той тризуб можна було лише з другого поверху школи. На жаль, котрийсь із «советів» все-таки виглянув у вікно і змусив перекопати клумбу.

Наступним пунктом нашої експедиції було село Лебеді. Найцікавішим співрозмовником в цьому селі виявився місцевий коваль Бендюк Іван Маркович, 1921 року народження. В моєму уявленні з дитинства ковалі мали б бути високого росту з широкими плечима, щоб мати силу кувати залізо великою кувалдою. Проте дід Іван – невисокого росту, худий, з маленькими вусиками. Він зустрів нас біля свого охайного садка з солодкими грушами та яблуками. Всадивши нас на стільці, дід запалив цигарку і, побачивши наші зацікавлені погляди, додав, що ніколи раніше не зловживав спиртним і не палив, і тільки декілька років тому, після смерті дружини, закурив.

Розповідь свою почав з того, як купив у верхівського коваля Мізерського інструмент для кування за 200 злотих; за ці гроші можна було купити майже три корови. На жаль, розпочати свою справу за польської влади було складно. Для того, щоб отримати «карту ремісничу», тобто ліцензію, для поляка потрібно було заплатити 40 злотих, а українцю – 200. Як не вмовляли поляки одружитись на католичці, Іван не зрадив своєї віри, залишившись православним. А допоміг з роботою чех зі Здолбунова Янічек – депутат польського Сейму; йому вдалося дістати «карту ремісничу» для Івана.

З розповіді Бендюка Івана: «В 1939 році прийшли «совети». Вони були голодні, як собаки, ходили по дворах, забирали то кабанчика, то курочку. Коні були замість вуздечок прив'язані за нижню губу «верьовкою», так

*Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи,
краєзнавства і туризму в Острозі та на Волині*

само і гвинтівка була вчеплена на мотузку. Але перші «совети» були кращими, бо скоро пішли».

В 1944 році Іван Маркович брав участь у Гурбенському бою. Правда, він тоді щойно тільки був мобілізований в УПА, до того допомагав бандерівцям своїм ремеслом. Їх, молодих, привели в урочище Коритища, а неподалік, на хуторі Чаволянка, невдовзі з'явилися війська НКВС з танками та мінометами. Беззбройним юнакам не було сенсу гинути від рук добре озброєних військових формувань, тому вони лісом розійшлися по домівках.

У розмові дід Іван згадав і про рідного брата Уласа Самчука, який був теж ковалем, а про письменника відізвався так: «У нього вся родина була працююча: одні працювали на землі, інші займалися ремеслом, а Улас, бідака, пішов у науку».

27 липня ми навідалися в село Оженин. Село зі своїми багатоповерхівками та заводами для членів експедиції виявилось не дуже цікавим, однак в світлиці Оженинської школи № 1 побачили цікаву серпанкову намітку, якій, можливо, вже років двісті. На території Оженинської школи

№2 знаходиться приміщення колишнього костелу з арками та контрфорсами, яке зараз переобладнане під навчальні класи.

Паралельно було обстежено село Бродів. Здивування та захоплення в членів експедиції викликав хрест, розташований на куполі церкви святого Миколая. Хрест ковальської роботи, виконаний не в площині, як ми звикли, а в об'ємі, і рамена хреста показують у всі сторони світу. Навколо хреста закріплено багато восьмипроменевих зірок, які символізують зоряне небо. Церква побудована у XVIII ст. і, найвірогідніше, хрест також того часу.

Найбільш вдалим днем першого етапу експедиції виявився останній – субота, 28 липня. Село Милятин. Наш автобус спочатку під'їхав до сільської церкви, яка є пам'яткою архітектури XVIII ст. Церква будувалася як греко-католицька, тому в ній поєднано традиції як

Підсумки етнографічної експедиції по Острозькому району в 2007 році

православні, так і католицькі, що створює дещо незвичне, проте приємне враження.

Далі польовою дорогою наш шлях проліг до села Михалківці. Насамперед, ми звернули увагу на вітряк. Він стоїть самотньо на краю села, біля кладовища; ще декілька років тому вітряків було два, а зараз від другого залишилися лише одні жорна. Та навіть уцілілий вітряк стоїть перекошений, і якщо його не відремонтувати або не перевезти до Острога, ми можемо втратити й цього.

Михалківська церква побудована в 1740 році. Вона хоча й невелика, але дуже гарно виглядає серед розкішної зелені. Місцеві селяни відразу запитали нас чи ми є українцями. Отримавши ствердну відповідь, вони почали пригадувати минуле та нам свої показувати раритети. Раритетів, як монументальних, так і рухомих, виявилось багато.

До монументальних споруд, крім церкви й вітряка, належать: приміщення школи, яке колись було садибою родини Марковичів, родичів по чоловікові української письменниці Марко Вовчок (М.О.Вілінської), а також пам'ятний знак, встановлений на честь перемоги над турками у війні 1855 року, надмогильний пам'ятник відомому просвітянину Сергію Козицькому, та й просто хати, побудовані із цегли, яку виготовляли в селі на цегельні відомого письменника Дмитра Марковича. В селі свято бережуть пам'ять про ще одного свого знаменитого земляка, повстанського поета і композитора священика Христофора Блонського.

Жителі села постійно піклуються про впорядкування двох братських могил, в яких поховано сорок українських повстанців – вихідців з Галичини. Підрозділ Української Повстанської Армії здійснював рейд нашою територією і наразився на надзвичайно сильне військове угруповання військ НКВС. Розпочався бій, в якому і загинули сорок упівців. Місцеві жителі розповідають, що один із бандерівців ще був живий, коли відійшли «совети», і просив михалківчан передати матері, що він тут загинув. На жаль, ні імені, ні псевдо цього вояки ніхто не пам'ятає; знають лише, що він, як і увесь загін, прийшли з Галичини. Лише одного із загиблих знали місцеві жителі. Він був родом із сусіднього села Країв. Це – чотовий Самчук Володимир, псевдо – «Повстанець», який супроводжував групу. Він був похований окремо.

Розійшовшись по селу, члени експедиції знайшли багато матеріалів як етнографічного, так і фольклорного характеру. Розпитуючи старших людей про те, який одяг носили їхні предки, ми прослідкували, що традиції у цьому регіоні не були перервані, на відміну від сіл, що знаходяться поблизу та на південь від Острога. Це пояснюється кількома причинами. По-перше, Острог був містом, де носіння традиційного національного одягу було поступово замінене містечковими звичаями. Велику роль зіграло заснування в Острозі жіночого училища імені графа Блудова та чоловічої гімназії. З однієї сторони,

*Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи,
краєзнавства і туризму в Острозі та на Волині*

це все-таки привнесло в місто освіту, а з іншої – вбивало все традиційно-українське, в першу чергу, українську мову (яка, слава Богу, вижила), по-друге, культуру виготовлення і носіння українських строїв.

Українське відродження настало із створенням товариств «Просвіти». В Острозі «Просвітою» керували вихідці з Центральної України – Микола Шугаєвський, Оникій Богун та інші, найчастіше, приїжджі люди. Натомість в Михалківцях над цим працювали волиняни С. Козицький та Х. Блонський. Зрозуміло, що місцеві просвітяни продовжували давні місцеві традиції, які не були перервані завдяки діяльності родини Марковичів, тоді як в Острозі створювалася нова, в багатьох значеннях еkleктична, або, як її можна ще назвати, «шароварна» культура. Можливо, вона має право на існування, тому що створювалася не одне десятиліття і вже ввійшла в наше життя, але хотілося б, щоб наше корінне, традиційне, яке йде ще з часів язичницьких, не припинялось, а розвивалося належним чином. Це стосується не лише етнографії, а й фольклору. Якщо в традиційних ритуалах він ще зберігся, то пісенну культуру нам потрібно заново відроджувати. Хотілося б, щоб творчі колективи взяли за основу наші місцеві ритми, манеру співу та мелодику. Щоб ці ж колективи виступали на сцені не в абстрактних «українських костюмах», а в нашому волинському національному вбранні. Якщо вдуматися в саме поняття, яке більшість із нас вживає стосовно поняття «український костюм», то воно вже є розмитим і не відповідає тому значенню, яке надавали одягу наші предки. Коли одяг шили, то враховували всі дрібниці, особливо це стосувалося орнаменту. Особисто я для себе зробив висновок з експедиційних поїздок, що орнамент, характерний для південної Волині, мав би складатися з геометричного чорно-червоного орнаменту, з основним елементом – восьмикутною, або, як її ще називають, українською зіркою. Хоча я ні в якому разі не відкидаю барвистий рослинний орнамент, який розвивався паралельно з геометричним. Зразки рослинного орнаменту на сорочках можна порівняти з ренесансною орнаментикою, а особливо бароковою, яку ми можемо побачити на іконах та портретах відповідних періодів.